

Др МИРОЉУБ Д. СИМИЋ  
доцент Правног факултета у Нишу

## ФРАНЦУСКА ДЕКЛАРАЦИЈА О ЉУДСКИМ ПРАВИМА И ПОЈАВА ТЕОРИЈЕ ПРИРОДНИХ ПРАВА ЧОВЕКА У СРБИЈИ

Остварујући идеје просветитељског рационализма 18. века, француска револуција и њена Декларација о правима човека и грађанина из 1789. поставиће на нов начин однос човека према државној власти. Идејама о слободи, једнакости, праву својине, политичким правима, конкретизованим у низ људских права и слобода, природних и неотуђивих, будила се нада обесправљених широм света.

Крајем 18. века јављају се прве идеје просветитељског рационализма у радовима војвођанских Срба. Доситеј Обрадовић, Лазар Војновић и Симеон Петровић бране идеју просвећеног монархијског апсолутизма с гледишта заштите личних и културних права човека, користећи се идејама Русоа, Пуфендорфа, Лока, Монтескјеа и других.<sup>1</sup>

Идеју просвећеног монархијског апсолутизма, почетком 19. века, Доситеј и Војновић преносе у Србију, која, после вишевековног ropcтвa, устанцима 1804—1815. године, почиње борбу за национално ослобођење од Турака.

Упоредо са стварањем српске националне државе и српског грађанског друштва, у књижевности почиње да се негује идеја демократско-либералног природног права, а пре свега идеја правне државе. У том смислу Божа Грујовић пише о суверености народа и владавини права, једнакости и слободи.<sup>2</sup>)

Тежња за „пунолетством“ човека, кроз достојанство његове личности, срећу и благодатање, јавиће се у Србији, у пуном замаху, почетком тридесетих година 19. века. У том раздобљу обнове српске државе против апсолутизма кнеза Милоша, који је, по речима Вука Караџића, могао „свакога по својој вољи без и кака узрока, погубити, узети му све, што има, или макар што од његовог имања, и осрамотити га,<sup>3</sup>) јавиће се реакција у облику учења о природним прави-

1) В. Раде Вл. Радовић, Природноправна теорија монархијског апсолутизма у политичкој филозофији војвођанских Срба, Архив за правне и друштвене науке, свеска за новембар 1939, стр. 409-412.

2) В. Раде Вл. Радовић, Демократско природно право у политичкој и правној филозофији Боже Грујовића, Архив за правне и друштвене науке, свеска за јануар 1940, стр. 40-48.

3) В. Писмо Вука Стеф. Караџића кнезу Милошу Обреновићу од 12. априла 1832. год. у књизи Вук Стеф. Караџић, Писма, Српска књижевност у сто књига, књ. 14, Нови Сад — Београд, 1969, стр. 136-137.

ма човека. Под утицајем либералног природног права и духа француске револуције о правима човека, тражиће се остварење идеја о слободи, једнакости, достојанству, праву на живот, својини итд. уз ограничење апсолутне владаочеве власти.

Један од првих који ће у српској књижевности пресадити основне идеје теорије о природним правима човека је Јован Стејић (1803-1853), лекар по струци и културни посленик. У спису „Природна права човека“, објављеном у књизи „Сабор истине и науке“ 1832. године,<sup>4)</sup> првој штампаној књизи у Србији после вишевековног ропства, Стејић ће изложити „најглавнија и најважнија права човека природна накратко, и ако не са свим по строгом систематском реду“ (стр. 84). Реч је о следећим правима и слободама: „право изображења и културе“, „право слободе и једнакости“, „право слободнога учења, писања и мишљења“, „право части и доброга имена“, „право имања и стеченога добра“, „право безбедности и одбране“, „право брака“ и „право родитеља и деце“. Ова, у основи, лична права и слободе, од којих су нека и израз специфичности српског друштва, представљају конститутивне елементе једног новог правног поретка, који се разликовао од оног у коме је Стејић живео и радио, у коме, по речима Вука Караџића, „нико није сигуран ни са својим животом, ни с поштењем (чашћу), нити је господар од свога богомданог и с правдом и с трудом стеченога имања“.<sup>5)</sup> Зато ће овај Стејићев спис бити истовремено оцењен као „зелена оаза у литерарној пустињи“ (Шафарик) али и као револуционарни спис опаснији од прокламација вођа буна против Милошевог режима (Вук Стеф. Караџић).

Схвативши природна права као „чиста и вечита“ која „ни време ни ум законодавца не рађа“, као производ саме природе која „средством разума и осећањем срца, њих као наравно имање и благо човечије личности, развија и човештву као мудро руководство доброга и поштенога живота предаје и препоручује“ (стр. 82), Стејић их одваја од позитивног права али их истовремено и везује за позитивно право. Због глупих и неизобразених људи који не знају за своја природна права, иста им се налажу позитивним правом. Утемељивши тако природна права у позитивно право, Стејић закључује да „темељ и образац државни или грађански закона, које правитељства за народ издају, ваља свагда да су чиста и вечита права природе“, јер у противном „не могу закони ни добри ни дуговечни бити“ (стр. 83).

Не улазећи у све појединости природних права човека која Стејић излаже, довољно је рећи да су сва била актуална времену у коме су излагана и да су и данас актуална. Тако је писао да се право изображења и културе, по коме се човек разликује од животиње, не сме никоме ускратити и да је дужност правитељства да подиже „изображење народа, оснивајући заведења и свако за њи средство набављајући“ (стр. 85). А само неколико година раније у круговима

4) Књига је прештампана 1866. године. Скупљени списи дра Јована Стејића, у три тома, објављени су у издању књижаре браће Јовановића, Панчево, 1885-1887. год. Горе поменути спис Ј. Стејића је у другом тому скупљених списа, стр. 81-113, и њим смо се у раду служили.

5) В. Вуково писмо кнезу Милошу, стр. 131.

блиским неписменог кнеза Милоша говорило се „да школе не требају никако, јер учени људи буне подижу против свога правитељства“ и предлагало „да се побију сви који знаду читати и писати“.<sup>6)</sup> Његове речи о значају „правих учених људи“, заправо науке, још увек су актуалне истичући да „руководство и душа свакога правитељства треба да је мудрост, науком и искуством увенчана“. Страх од учених људи је страх „од сенке или од свога тавнога незнања, и ко њину важност и потребност не види, очију ума нема ни вишега душнога чувства“ (стр. 87).

У развијању права слободе („нема човека, који по силном неком душевном чувству, не би живо осећао и знао, да је он слободно створење и да он од природе права има слободан бити“) сачуваће дух чл. 1. француске Декларације о правима човека и грађанина („људи се рађају и остају слободни и једнаки у правима“). А у односима мужа и жене, разрађујући право брака, показаће се много напреднијим од каснијег законодавца Српског грађанског законика из 1844. године, када се уместо женине потчињености мужу залаже за њену равноправност. Његовим речима да она „није његов роб или слуга“ и да „границе њине слободе и зависности једне су им; што је жени забрањено, мужу не може бити допуштено, и што муж може чинити, и жени је слободно чинити“ — нема се шта ни додати ни одузети.

За овај, данас, неоправдано заборављени спис о људским правима, због кога ће, у току штампања, морати да бежи из Србије у Земуњ на аустријску територију,<sup>7)</sup> треба одати признање Јовану Стејићу.

Готово истовремено из Земуна Вук Стеф. Караџић, после дужег размишљања „о ползи и о срећи и несрећи народа и отачанства“, послаће опширно и критичко писмо кнезу Милошу о његовој владавини. Конкретно ће указати кнезу Милошу на непоштовање права и слобода у Србији. Полазећи од основне мисли „да је свакога владаоца права полза само оно, што је и полезно и за његов народ“, саветоваће самодршца да се народу да пристојна правица. Предложиће „да се сваком човеку осигура живот, имање и чест“, укидаће кулука, слободу мисли и говора, слободу трговине, слободу избора занимања, уређивање школа итд.

А неколико година касније, 1835, Димитрије Давидовић ће састављајући Сретењски устав у духу декларација француских револуционарних устава, покушати да идеју о правима и слободама грађана и практично оствари у српском друштву. У глави XI (чл. 108-131) Устава, под називом „Обштенародна права Србина“, нормираће низ личних права и слобода. У уставу ће наћи места права и слободе као што су: право једнакости, право на личну слободу, право на тзв. приватност, слобода кретања и настањивања, право на избор занимања, слобода од кулука, право на законито суђење, слобода вероисповести итд.

6) Исто, стр. 149.

7) О судбини ове Стејићеве књиге в.: Љубомир Стојановић, Живот и рад Вука Стефановића Караџића, друго издање (фототипско), Београд, 1987. стр. 362-364, 366-368.

Иако у уставу нису нашла места политичка права и слободe, тј. није се покушало остварење суверености народа, а и сам је био без практичног дејства, јер је убрзо по доношењу и суспендовању својим каталогом личних права и слобода постављао је темеље једног будућег демократског друштва.

У тзв. „турском уставу“ из 1838. године, подареном српском народу султановим Хатишерифом, члановима 27, 28, 29, 49 и 66. нормираће заштита неколико личних права и слобода. Као што су заштита имовине, личности, достојанство човека, укидање кулука и право на Habeas Corpus act.

И поред тога што ће их Димитрије Матић, у свом коментару, оценити као „велика, човечна и праведна начела“,<sup>8)</sup> у каталогу права и слобода грађана много је сиромашнији од Сретењског устава.

Истовремено у књижевности на нов начин се приступа разматрању људских права и слобода. Напуштају се позиције демократско-либералног природног права. Почиње да превладава утицај немачке идеалистичке филозофије. О људским правима и слободама почиње да се умствује у духу чисто умног природног права.

Идеје умног природног права добијају потпуно заокружен облик у „Филозофији права“ Јована Филиповића, првом систематском делу из филозофије права у Србији. Одбацивши Кантово право слободе „као истинито али и оскудно излагање“ и извршивши критику оних који одвајају право од морала, Филиповић ће као правно или главно право (*jus cardinale*), из кога се изводе сва остала права, поставити „право човечности или наравствености“. Ово главно право поделиће на три права: 1) на право личног опстанка (*jus liberæ causalitatis*) и 3) право једнакости (*jus æqualitatis*).<sup>9)</sup> Разматрања апстрактна без покушаја да се доведу у везу с конкретном стварношћу.

Средином 19. века Димитрије Матић у „Начелима умног државног права“, писаним у духу Хегелових филозофских и правних идеја, потиснуће апологију државе у корист слободе појединаца.<sup>10)</sup>

О конкретној стварности проговориће, почетком седамдесетих година 19. века, жестоком критиком Светозар Марковић у књизи „Србија на истоку“. Дубоко ће сагледати да је непоштовање личних права и слобода довело до бирократизације српског друштва.

8) В. Димитрије Матић, Јавно право Књажевства Србије, Београд, 1951; стр. 151.

9) В. Јован Филиповић, Филозофија права, Београд, 1839, стр. 61—69; Филозофија права, Београд, 1863, стр. 75—82.

10) В. Димитрије Матић, Начела умног државног права, Београд, 1851; стр. 126—147.

Dr MIROLJUB D. SIMIĆ

Maître de conférence à la Faculté de droit à Niš

## LA DÉCLARATION FRANÇAISE DES DROITS DE L'HOMME ET L'APPARITION DE LA THÉORIE DES DROITS NATURELS DE L'HOMME EN SERBIE

En réalisant les idées de l'époque du Racionalisme et du Siècle des Philosophes du XVIII-ème siècle la Révolution française et sa Déclaration des droits de l'homme et du citoyen de 1789 posera d'une nouvelle façon la position de l'homme et face du pouvoir de l'Etat. Avec ses idées sur la liberté, l'égalité, le droit à la propriété; les droits politiques, concrétisés dans une série de droits de l'homme et de libertés naturels et inaliénables, elle éveillait l'espérance des opprimés dans le monde entier.

Vers la fin du XVIII-ème siècle, dans les travaux des Serbes de Voïvodina apparaissent les premières idées du Racionalisme et des Philosophes. Dositej Obradović, Lazar Vojnović et Simeon Petrović défendent l'idée de l'absolutisme monarchique constitutionnel du point de vue protections des droits individuels et culturels de l'homme, se servant des idées de Rousseau, Pufendorf, Locke, Montesquieu et des autres.<sup>1)</sup>

Au début du XIX-ème siècle Dositej et Vojnović transmettent l'idée de l'absolutisme monarchique constitutionnel en Serbie, qui après un esclavage séculaire, avec ses insurrections des années 1804—1815, commence sa lutte pour la libération nationale des Turcs.

Parallèlement avec la création de l'Etat national serbe et de la société bourgeoise serbe, dans la littérature on commence à cultiver l'idée du droit naturel démocratique-libéral, avant tout l'idée d'un Etat juridique. C'est dans ce sens que Boža Grujić écrit sur la souveraineté du peuple, du droit, de l'égalité et de la liberté.<sup>2)</sup>

L'aspiration vers la «maturité» de l'homme à travers la dignité de son individu, de son bonheur et de son bien-être apparaîtra en plein essor en Serbie au début des années trente du XIX-ème siècle. Dans cette époque de la restitution de l'Etat serbe et afin de lutter contre l'absolutisme du prince Miloš qui, d'après le témoignage de Vuk Karadžić, «pouvait tuer quiconque à son gré, sans aucune raison, lui pren-

1) V. Rade VI. Radović, La Théorie juridique naturelle de l'absolutisme monarchique dans la philosophie politique des Serbes de Voïvodina, Archives pour les sciences juridiques et sociales, le cahier pour le mois de novembre 1939, page 409—412.

2) V. Rade VI. Radović, Le droit naturel démocratique dans la philosophie politique et juridique de Boža Grujić, Archives pour les sciences juridique et sociales, le cahier pour le mois de janvier 1940, page 40—48.

dre tout ce qu'il possède ou une partie de ses biens et l'humilier<sup>3)</sup>, sera créée une réaction dans la forme des études des droits naturels des hommes. Sous l'influence du droit naturel libéral et de l'esprit de la Révolution française sur les droits de l'homme, on exigera la réalisation des idées de la liberté, de l'égalité, de la dignité, du droit à la vie, à la propriété etc. parallèlement avec la limitation du pouvoir absolu du souverain. Jovan Stejić, médecin de profession et homme de culture, sera le premier qui inplantera les idées fondamentales des droits naturels de l'homme dans la littérature serbe. Dans son écrit: «Les droits naturels de l'homme», publié dans le livre: «La réunion de la vérité et de la science» (le recueil) en 1832, le premier livre publié après un esclavage séculaire, Stejić a exposé en bref les «droits naturels les plus importants et pas tout à fait par un ordre scientifique sévèrement systématique». (p. 84). Il s'agit des droits et des libertés suivants: du droit à l'instruction et à la culture, du «droit de la liberté et égalité», du «droit de s'instruire librement, d'écrire et de penser», du «droit à l'honneur et à la dignité de son nom», du «droit à la propriété et des biens acquis», du «droit à la sûreté, à la défense», du «droit conjugal» et du «droit des parents et des enfants». Ces droits et libertés, dans leur essence, droits de l'homme, dont certains sont la spécificité de la société serbe, représentent des éléments constitutionnels d'un nouvel ordre juridique en Serbie, différent de celui dans lequel Stejić vivait et travaillait et dans lequel, d'après les paroles de Vuk Karadžić: «Nul n'était sûr ni pour sa vie ni pour son honneur, ni était maître de sa propriété gagnée avec la bonté divine, honnêtement et avec effort<sup>5)</sup> Voilà pour quelles raisons cet écrit de Stejić obtiendra la note d'être en même temps: «une oasis verte dans le désert littéraire» (Šafarik), mais aussi comme un écrit révolutionnaire plus dangereux des proclamations des chefs de la révolte contre le régime de Miloš. (Vuk Stef. Karadžić).

Ayant compris les droits naturels comme «purs et éternels», que «ni le temps ni la raison du législateur ne met pas au monde», comme un produit de la nature-même qui, «par le moyen de la raison et par le sentiment du cœur les développe comme un bien naturel et une richesse de l'individu humaine et les donne et recommande à l'humanité comme une saine orientation de la bonne et honnête vie». (page 82), Stejić les sépare du droit positif mais il les connecte en même temps au droit positif. Parce qu'il y a des gens stupides et mal instruits qui ne connaissent pas leurs droits naturels, les dits droits s'imposent par le droit positif. Ayant incorporé ainsi les droits naturels dans le droit positif, Stejić conclut que le «fondement et le modèle des lois civiles que les gouvernements établissent pour le peuple, doivent toujours être

<sup>3)</sup> V. La lettre de Vuk Stef. Karadžić au prince Miloš Obrenović du 12 avril 1832 dans le livre Vuk Stef. Karadžić, Lettres, La littérature serbe en cent tomes, livre 14, Novi Sad — Beograd, 1969, page 136—137.

<sup>4)</sup> Le livre a été réimprimé en 1866. Les écrits recueillis de Dr. Jovan Stejić, en trois tomes, sont publiés dans l'édition de la librairie des frères Jovanović, Pančevo, 1885—1887. L'écrit cité ici se trouve dans le deuxième tome, pages 81—113, nous nous en sommes servis.

<sup>5)</sup> V. La lettre de Vuk au prince Miloš, page 131.

les droits purs et éternels droits de la nature», car, en cas contraire les »lois ne peuvent pas être ni bonnes ni à longue durée.« (page 83).

N'entrant pas dans tous les détails des droits naturels que Stejić expose il est suffisant de dire que tous étaient actuels pour l'époque et qu'ils sont actuels aujourd'hui aussi. Il écrivait aussi que le droit à l'instruction et à la culture, par lequel l'homme se distingue de l'animal, ne doit pas être refusé à personne et que c'est le devoir du gouvernement d'élever »l'instruction du peuple en fondant des institutions et pour celles-ci chaque moyen procurer« (page 85) Et dire que, seulement quelques années auparavant, dans les cercles proches du prince Miloš illettré on disait que »les écoles ne sont nullement nécessaires, étant donné que les hommes instruits les émeutes contre leur gouvernement soulèvent« et proposait »qu'on tue tous ceux qui savent lire et écrire«. <sup>6)</sup> Ses paroles sur l'importance »des hommes vraiment savants«, c'est à dire de la science, sont toujours actuelles quand il souligne que le »motif et l'âme de chaque gouvernement doit être la sagesse par la science et par l'expérience ornée«. La peur des hommes savants est, d'après Stejić, la peur de »l'homme ou de sa propre sombre ignorance et qui leur importance et leur nécessité ne voit pas les yeux de la raison n'a pas ni le haut sentiment spirituel«, (page 87).

Dans le développement du droit de la liberté (»il n'y a pas d'homme qui par un fort sentiment intérieur ne sentirait et ne saurait pas vivement qu'il est un être libre et qu'il a ce droit par la nature«) il gardera l'esprit de l'article I de la Déclaration française des droits de l'homme et du citoyen (les hommes naissent et demeurent libres et égaux dans leurs droits). Au sujet des rapports entre le mari et la femme, en élaborant le droit conjugal, il se montrera de beaucoup plus progressiste que le législateur postérieur de la loi serbe civile de 1844, lorsque, au lieu de la soumission de la femme, il plède pour son égalité. A ses paroles »qu'elle n'est pas ni son esclave ni serviteur« et que les »limites de leurs libertés et subordinations sont les mêmes; ce qui est interdit à la femme, ne peut pas être permis au mari et ce que le mari peut faire est permis aussi à la femme de le faire« il n'y a rien ni à ajouter ni à prendre. Il faut reconnaître les grandes merites de Jovan Stijić pour cet écrit sur les droits de l'homme, injustement oublié, à cause duquel, au moment de son passage il devra fuir de la Serbie à Zemun, sur le territoire alors autrichien.

Presqu'en même temps, de Zemun, Vuk Stef. Karadžić, à la suite d'une assez longue réflexion de »l'utilité et du bonheur et le malheur du peuple et de la patrie«, enverra une lettre critique au prince Miloš sur son gouvernement. Il fera voir au prince Miloš la violation des droits et des libertés en Serbie. En partant de l'idée générale que la »vraie utilité de chaque souverain est seulement ce qui est utile à son peuple« il suggérera au souverain de donner au peuple une justice

<sup>6)</sup> Ibid, page 149.

<sup>7)</sup> Sur le destin de ce livre de Stejić voir: Ljubomir Stojanović, La vie et l'œuvre de Vuk Stefanović Karadžić, deuxième édition (phototype), Beograd, 1987, pages 362—364, 366—368.

convenable. Il proposera »d'assurer à chaque homme la vie, la propriété et l'honneur«, la suppression de la corvée, la liberté de la pensée et de la parole, la liberté du commerce, du choix du métier, l'aménagement des écoles etc.

Quelques années plus tard, en 1835 Dimitrije Davidović essayera, en composant la Constitution de Sretenje dans l'esprit des déclarations des constitutions révolutionnaires, de réaliser dans la pratique l'idée des droits et des libertés des citoyens. Dans le chapitre XI de la Constitution, (articles 108—131), sous le titre »Les droits généraux du peuple serbe«, sanctionnera une suite de droits et de libertés des citoyens. Dans la Constitution trouveront de places les droits et les libertés comme: le droit de l'égalité, le droit de la liberté individuelle, le droit de la soi-disante privauté, la liberté de déplacement et du domicile, le droit au choix de la profession, la liberté du corvée, le droit au jugement loyal, le droit à la religion etc.

Quoique dans cette Constitution n'eussent pas trouvé de places les droits et les libertés politiques, c'est à dire on n'a même pas essayé la réalisation de la souveraineté du peuple, car sitôt après l'adoption cette Constitution a été suspendue, par son catalogue des droits et des libertés individuels, elle posait les fondements d'une société démocratique future.

Dans la soi-disante »constitution turque« de 1838, donnée au peuple serbe par le Hatišerif, dans ses articles 27, 28, 29, 49 et 66, sera sanctionnée la protection de quelques uns des droits et des libertés individuels, comme la protection de la propriété, de l'individu, de la dignité de l'homme, la suppression du corvée et le droit à Habeus Corpus act.

Malgré le fait que Dimitrije Matić, dans son commentaire, les jugera comme »grands, humains et justes principes«,<sup>8)</sup> dans son catalogue des droits et des libertés des citoyens elle est beaucoup plus pauvre que la Constitution de Sretenje.

En même temps dans la littérature on approche d'une nouvelle façon: la considération des questions des droits et des libertés de l'homme. On quitte la position démocrate-libérale du droit naturel. L'influence de la philosophie idéaliste allemande commence à être plus présente. On commence à réfléchir sur les droits et les libertés de l'homme dans l'esprit du droit naturel purment réflexif.

Les idées du droit naturel réflexif reçoivent une forme tout à fait arrondie dans la »Philosophie du droit« de Jovan Filipović, première oeuvre systématique de la philosophie du droit en Serbie. Avant rejeté le droit de la liberté »comme vrai mais pauvre« et ayant fait la critique de ceux qui séparent le droit et le moral, Filipović posera »le droit de l'humanisme ou naturel« [comme le droit des droit, ou] le droit principal (jus cardinale) d'où l'on tire tous les autres droits. Ce droit principal il le divisera en trois droits: 1. le droit de l'existence individuelle (jus personalis subsistentiae), 2. le droit de la libre causalité

---

<sup>8)</sup> V. Dimitrije Matić, Le droit public de la principauté de la Serbie, Beograd, 1851, page 151.



(jus liberae causalitatis) et 3. le droit de l'égalité (jus aequalitatis).<sup>9)</sup> Réflexions abstraites, sans aissais de les lier à la réalité concrète.

Il faut dire que vers le milieu du XIX-ème siècle Dimitrije Matić, dans ses »Principes du droit réflexif« un écrits dans l'esprit des idées philosophiques et juridiques de Hegel, repoussera l'apologie de l'État au profit de la liberté de l'individu.<sup>10)</sup>

Au début des années soixante-dix du XIX-ème siècle, sur la réalité concrète, par une critique inpitoyable, parlera Svetozar Marković, dans son livre »La Serbie à l'Est«. Il élucidera profondément que la mésestime des droits et des libertés individuels (de l'homme) aboutira à la birocratisation de la société serbe.

---

<sup>9)</sup> V. Jovan Filipović, la Philosophie du droit, Beograd, 1839, pages 61—69; la Philosophie du droit, Beograd, 1863, pages 75—82.

<sup>10)</sup> V. Dimitrije Matić, Principes du droit réflexif de l'État, Beograd, 1851, pages 126—147.

